

Reijer Passchier
(foto: ANP/Hollandse Hoogte/Jan Boeve)

INTERVIEW MET HOOGLERAAR DIGITALISERING
EN DEMOCRATISCHE RECHTSSTAAT REIJER PASSCHIER

'SNELHEID IS EEN WAPEN VAN BIG TECH-BEDRIJVEN'

Met *De vloek van Big Tech** schreef Reijer Passchier een actueel boek waarin hij zich kritisch uitlaat over de macht van Big Tech-bedrijven. Passchier is als hoogleraar Digitalisering en de democratische rechtsstaat verbonden aan de Open Universiteit en werkt als docent Staats- en bestuursrecht aan de Universiteit Leiden. *Maatschappij & Politiek* sprak met hem.

IVO PERTIJS

'De titel van mijn boek ontleende ik aan het werk van de Amerikaanse rechter Louis Brandeis. Aan het eind van de negentiende en begin van de twintigste eeuw speelde hij een prominente rol in de Amerikaanse rechtsontwikkeling in het debat over het recht en het functioneren van het recht. Net als velen toen maakte Brandeis zich zorgen over de opkomst van heel grote bedrijven die in die decennia plaatsvond. Hij zag daar grote nadelen in. Volgens hem bedreigden deze bedrijven niet alleen de vrije mededinging op de markt, maar eigenlijk de democratische rechtsstaat als geheel. Brandeis had het zelfs over *manhood*, de mensheid', vertelt Reijer Passchier. De hoogleraar merkt op dat Brandeis in zijn essays over de *curse of bigness*, ofwel de vloek van gigantisme, schreef. Passchier: 'Brandeis dacht daarbij vooral aan grote en machtige banken die op dat moment al waren ontstaan en met hun tentakels in de hele samenleving zaten. De banken oefenden enorme macht uit; niet alleen economisch, maar ook politiek. Bankiers bepaalden veel in de samenleving zonder dat ze democratisch waren verkozen. In 1912 bracht Brandeis dit eloquent en precies onder woorden. We zijn nu ruim honderd jaar verder. Er vonden allerlei ontwikkelingen tussendoor plaats en we

zitten nu met een *curse of bigness* die nog veel bedreigender is, namelijk de vloek van Big Tech. Big Tech-bedrijven zijn zo ontzettend groot en machtig dat Brandeis zich in 1912 hierbij niets kon voorstellen. Big Tech-bedrijven zijn nog bedreigender voor de democratische rechtsstaat, dan de banken waar Brandeis over schreef.'

In uw boek schrijft u over de gevolgen van de introductie van privaat eigendom en later het kapitaalvennootschap. Hoe zou u deze gevolgen samenvatten?

'Bij privaat eigendom heb je het over de eerste helft van de negentiende eeuw. In Nederland werd kapitaalvennootschap in 1860 in één keer ingevoerd. In de Verenigde Staten kwam kapitaalvennootschap geleidelijk op. De rechtspraak erkende steeds meer elementen van kapitaalvennootschap. Op het moment dat kapitaalvennootschap in de loop van de negentiende eeuw vorm kreeg, kwamen er institutionele omstandigheden waarin heel grote bedrijven konden ontstaan: banken, olie-, wapen- en voedselproducenten. Dat was de tijd van Brandeis. Daarna kregen we globalisering en verdere technologische ontwikkeling waaronder digitalisering. Nu is er de opkomst van artificiële intelligentie (AI). Deze ontwikkeling draagt bij aan nog veel grotere bedrijven en private machtsconcentraties, dan we al aan het begin van de twintigste eeuw hadden.'

Hoe zou u de relatie tussen overheden en Big Tech-bedrijven omschrijven?

'Grote bedrijven zijn staten niet volledig de baas, maar het is ook niet zo dat staten de grote bedrijven helemaal de baas zijn. Het is een complexe verhouding. Ik verschil daarbij wat van mening met Marietje Schaake die het over een *tech coup* heeft. Er is sprake van een tech coup, maar het is niet zo dat de staat en samenwerkingsverbanden als de Europese Unie helemaal zijn uitgespeeld. Uiteindelijk hebben staten en Big Tech-bedrijven elkaar nodig. Door globalisering werden grote bedrijven multinationals. Zij hebben één groot voordeel ten opzichte van de staat: deze bedrijven kunnen zich internationaal verplaatsen, continue hun structuur aanpassen en intern schuiven met winsten, verliezen, octrooien, goederen en nu ook met data en virtuele machines. Daardoor zijn bedrijven in een positie om staten tegen elkaar uit te spelen en concurrentie tussen staten uit te lokken voor gunstige vestigingsvoorwaarden. Donald Trump trekt nu 500 miljard dollar uit om ervoor te zorgen dat de Verenigde Staten, lees Big Tech, hun AI-voorsprong behouden. Vanochtend [januari 2025, red.] las ik dat Europa daar ook op gaat reageren en allerlei sociale en klimaatdoelstellingen aan de kant zet om de race met de Verenigde Staten bij te houden. Dit wordt gepresenteerd als een *race to the top*,

De Big Tech-bazen op de eerste rij bij de inauguratie van Donald Trump in januari 2025 (foto: ANP/EPA/Shawn Thew)

maar in veel opzichten is dit ook een *race to the bottom*. Deze ontwikkeling kan ten koste gaan van bijvoorbeeld het leefklimaat van gewone mensen, de sociale voorzieningen en het milieu, ofwel van de positie van de gewone man voor wie de democratische rechtsstaat bedoeld is.'

'JE ZOU HAAST KUNNEN SPREKEN OVER DE SOEVEREINITEIT VAN TECHNOLOGIE.'

In het hoofdstuk 'Digitalisering als feodaliserende op steroiden' beschrijft u de machtige positie van Big Tech-bedrijven.

'Die positie was al heel stevig, maar door digitalisering wordt deze in allerlei opzichten nog steviger. Digitalisering biedt nog meer schaalvoordelen en netwerk-effecten waardoor monopolies gemakkelijker ontstaan. Digitalisering maakt bedrijven nog mobieler; denk aan de ruimte en de raketten van Elon Musk en Jeff Bezos. De ruimte is voor deze bedrijven interessant, omdat staten er minder in-

vloed hebben - en natuurlijk de enorme investeringen die nodig zijn om deze technologie te ontwikkelen. Dat kan slechts een aantal bedrijven op aarde. Wat ik niet in het boek heb uitgewerkt: technologie is voor menigeen een soort religie geworden. Dit was het al, maar door digitalisering nam dit verder toe. We willen allemaal de nieuwste *gadgets* en zijn onder de indruk van de laatste AI-ontwikkelingen. We hebben het gevoel dat we de boot missen als we daar niet in meegaan en bijna de zin van het leven aan ons voorbijgaat. Daar spelen Big Tech-bedrijven en hun leiders ook enorm op in. Je zou haast kunnen spreken over de soevereiniteit van technologie.'

Niet alleen individuen, maar ook overheden zijn voor hun werkzaamheden afhankelijk van Big Tech-bedrijven. U geeft als voorbeeld het gebruik van Outlook.

'Meer dan eerdere technologieën is de digitale technologie van Big Tech met samenlevingen verweven. Dat heeft ook met platformisering te maken. Dankzij de *cloud* en besturingssystemen van Microsoft Office is alles met elkaar verweven. Dit zit diep in overheidsvoorzieningen, de digitale infrastructuur en het dagelijkse leven van gewone mensen die allemaal afhankelijk van Big Tech werden. Je kan

er niet zomaar vanaf. Op dat moment ligt de economie stil en kan de overheid niet functioneren. Onderwijsinstellingen kun je hierbij eveneens noemen. Ik zie hoe technologie zijn ingang in de school heeft weten te vinden. Ik lees op verschillende plekken dat in de dienstensector en het onderwijs technologie waarschijnlijk niet tot meer productiviteit leidde. Sterker nog, er zijn aanwijzingen dat technologie averechts werkt voor productiviteit en misschien ook wel voor de leerprestaties van kinderen. Digitalisering en het feit dat we van allerlei lijstjes afvallen zou wel eens iets met elkaar te maken kunnen hebben. Lokalen hangen vol met schermen en scholen communiceren via de Magister-app waardoor leerlingen bloednerveus worden. Voordat ze aan hun huiswerk beginnen moeten leerlingen eerst in die app kijken en zien dan ook andere berichten. Mensen worden zo vaker afgeleid. In mijn boek schrijf ik over de *new dark age* waarin mensen zich nauwelijks kunnen concentreren waardoor zij nauwelijks meer in staat zijn om kritisch te reflecteren op de samenleving waarin wij leven. Hierdoor kunnen Big Tech-bedrijven nog meer ongestoord hun gang gaan dan ze al konden gaan. Scholieren worden helemaal in en met het Big Tech-universum opgeleid zonder dat we weten of kinderen hierdoor beter

* *De vloek van Big Tech. De juridisch-technologische wortels van constitutioneel verval en digitaal feodalisme* verscheen in 2024 bij uitgeverij Boom.

gaan leren of slimmer worden. Sterker nog, we hebben vermoedens dat het weleens andersom kan zijn. Dit draagt allemaal bij aan digitale feodalisering en de schade die Big Tech veroorzaakt. We zijn een beetje aan het slapen, denk ik. Alle problemen komen altijd bij het onderwijs terecht, maar hier is het onderwijs echt aan zet. Zonder veel kosten te maken moet je hier als onderwijs slimmer mee om kunnen gaan. Wellicht kun je als onderwijs kosten besparen. Scholen betalen veel voor dit soort technologie.'

Hebben al deze ontwikkelingen te maken met de snelheid van technologische vooruitgang waardoor overheden, onderzoekers, maar ook de rechtspraak, altijd achter de feiten aanlopen?

'Snelheid is een wapen van Big Tech-bedrijven. Ze lanceren nieuwe dingen razendsnel. Meestal zijn die producten op dat moment nog niet af en heb je eindeloze updates nodig. Ook lanceren bedrijven producten als er nog geen tests zijn gedaan en gebruiken bedrijven consumenten als proefkonijnen. Voor medicijnen en voedsel accepteren we dit nooit. Met AI mag je alles doen wat je wilt zonder na te gaan of die *gadgets* wel ethisch zijn. Denk aan ChatGPT. Daarvoor is het internet op grote schaal leeggeroofd waardoor beeldmakers, kun-

stenaars en kleinere media in enorme problemen komen, omdat hun intellectuele eigendommen, zoals beeld- en tekstrechten, niets meer waard zijn. Dit is een enorm maatschappelijk probleem dat de cultuursector, die al hard werd geraakt door en slecht werd beschermd tegen sociale media, misschien weleens de doodsteek zou kunnen brengen. Het is de sector waar de creativiteit voor maatschappelijke problemen vandaan komt. Voordat je aan een maatschappelijk debat over ChatGPT toe bent, zijn dit soort producten al in allerlei processen van overheden, bedrijven en het onderwijs geïntroduceerd. Zo plaatsen bedrijven je voor een voldongen feit. Dit zo doen is een strategie van Big Tech-bedrijven. Technologie kenmerkt zich door snelheid. Onze moderne samenleving verandert supersnel in vergelijking met eerdere his-

torische perioden. Mensen moeten zich continue aanpassen om relevant te blijven en hard werken om hun hoofd in deze samenleving boven water te houden. Hun geestelijke gezondheid staat onder druk. Veel onderzoekers stellen dat dit met technologie samenhangt.'

'COMPUTER-PROGRAMMEURS IN SILICON VALLEY BEPALEN REGELS DIE NIET IN EEN DEMOCRATISCH PROCES TOT STAND KOMEN.'

U maakt ook onderscheid tussen rechtsregels die overheden hanteren en het gebruik van (geheime) codes door Big Tech-bedrijven. Wat zijn de grootste verschillen?

'Rechtsregels kun je meestal overtreden. In het Wetboek van Strafrecht staat dat je iemand niet mag doden. Je kan ervoor

Het Google Bay View-complex (foto: Wikimedia Commons)

kiezen om dit toch te doen. Als je pech hebt, krijg je met vervelende consequenties te maken, namelijk een gevangenisstraf. Codes in computers zijn ook regels en functioneren ook als een soort recht. Ze bepalen veelal je rechten en plichten in cyberspace, je mogelijkheden en onmogelijkheden. Welke informatie krijg je te zien en welke niet? Hoe kun je communiceren met anderen? Deze regels zijn dwingend en hebben enorme impact op ons leven. In tegenstelling tot rechtsregels in een democratische rechtsstaat zijn deze regels niet bekend. Veel regels zijn geheim. We weten niet hoe ze precies werken. Computerprogrammeurs in Silicon Valley bepalen deze regels die niet in een democratisch proces tot stand komen. Deze regels lijken meer op regels in de architectuur, bijvoorbeeld hoe je een gebouw bouwt. Als er ergens geen deur zit, dan kun je er niet doorheen. In veel opzichten zijn deze regels dwingender, dan rechtsregels, omdat je er niet eens voor kan kiezen om ze te overtreden of te ontwijken. Big Tech-bedrijven bepalen de architectuur van cyberspace en alles wat daarmee is verweven. Daardoor zijn de dwingender, dan de regels van de markt, regels die de staat maakt of regels in het sociale verkeer.'

In de negentiende eeuw hadden bedrijven ook grote invloed, zo schrijft u in uw boek.

'Ja, bedrijven bepaalden de standaarden, bijvoorbeeld de spoorbreedte en later hoe hard auto's konden rijden en of er wel of geen gordels in voertuigen zaten. De standaard van producten en de mogelijkheden en onmogelijkheden hiervan werden altijd al door enkele toonaangevende bedrijven bepaald. Bedrijven hadden überhaupt al veel impact op

welke technologie er werd ontwikkeld en met welk doel, maar Big Tech-bedrijven nog meer. Die code is eigenlijk een soort standaard. Anders dan de spoorbreedte of de snelheid van een auto verweeft deze code zich overal mee. Deze is veel belangrijker en invloedrijker, dan de standaarden die we al kennen. Naarmate digitalisering voortschrijdt en nog meer sociale en fysieke processen zich met codes verweven, wordt die code bepalender voor de samenleving waarin we leven en hoe die is gestructureerd.'

In uw boek merkt u op dat ruim honderd jaar geleden overheden de macht van grote bedrijven terug wilden dringen. Door het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog kwam hier weinig van terecht. Ook nu gaat het over overheden die zich tegen - in dit geval - de macht van Big Tech-bedrijven zouden moeten verweren.

'We hebben de tijd helemaal niet mee. Voor zover de Verenigde Staten dit al probeerden, hielp Trump al deze pogingen om zeep. De Amerikaanse president allieerde zich met het bedrijfsleven. Kijk maar wie er bij de inauguratie vooraan zaten: techleiders en andere industriëlen. Het is interessant dat iemand die zegt voor de gewone man op te komen bij zijn inauguratie die allerrijksten op aarde op de voorste rij plaatst. Opmerkelijk genoeg doet dit geen afbreuk aan zijn populariteit. Vorig jaar verscheen een rapport van Mario Draghi [over de toekomst van het Europese concurrentievermogen, red.]. Ik las dat Europa nu, mede als een reactie op Trump, inzet op grotere bedrijven, een nog vrijere kapitaalmarkt en het kweken van Europese kampioenen. Waarschijnlijk wordt het nog erger. In het verleden ondernamen de Verenigde

Staten en Europa pogingen om met giganten af te rekenen, door bijvoorbeeld het mededingingsrecht strenger te maken en beter te handhaven. Zij deden serieuze ingrepen in de economie, maar die hadden altijd beperkt effect. De bredere context waarin die bedrijven ontstonden - het eigendomsrecht, het ondernemingsrecht en globalisering - werd in stand gelaten. Als een bedrijf een kopje kleiner werd gemaakt, nam een ander bedrijf de positie van de gigant of een onderdeel over, zoals dat gebeurde met het Amerikaanse AT&T dat werd opgeknipt. Vervolgens werd een van die baby-AT&T's weer een grote AT&T. Microsoft werd vervolgd als monopolist, maar daar werd geen vervolg aan gegeven. Het is voor overheden moeilijk om doortastend en continue, ofwel door de tijd heen, beleid te voeren. Een progressieve regering wil wel wat aan het gigantisme doen en neemt maatregelen, maar dan moeten opeenvolgende regeringen dat wel volhouden. Dat is overheden in de moderne geschiedenis nooit gelukt. Bedrijven worden tijdelijk iets teruggedrongen, maar op de iets langere termijn voeren ze toch weer de boventoon en zie je nog meer consolidatie en concentratie van macht bij het grote bedrijfsleven, dan in de periode ervoor.'◆

In 2022 schreef Passchier het hoofdstuk 'Big Tech vs. de soevereiniteit van democratische wetgevers: Naar een feodalisme 2.0?' in de bundel Naar een weerbare rechtsstaat (uitgeverij Wolters Kluwer) en in 2021 Artificiële intelligentie en de rechtsstaat. Over verschuivende overheidsmacht, Big Tech en de noodzaak van constitutioneel onderhoud (uitgeverij Boom).